

ГЮСТАВ ЛЕБОН

ПСИХОЛОГІЯ НАРОДІВ

Гюстав Лебон

Психологія народів

Гюстав Лебон — французький психолог, соціолог, антрополог та історик, публіцист, найбільше відомий як засновник соціальної психології і автор одного з перших варіантів доктрини «масового суспільства».

Гюстав Ле Бон обстоював ідею расового детермінізму в розвитку цивілізації. Як фундамент соціальної еволюції він розглядав не розум, а ірраціонально-вольову, емоційну сферу психічного життя — почуття і вірування.

«Психологія народів» присвячена питанням утворення, розвитку і згасання людських рас і ролі, яку грають в цих процесах керуючі народом ідеї і люди.

Власне, саме ця робота поклала початок соціальній психології як науці.

Зміст

Вступ Сучасні ідеї рівності й психологічні основи історії

Книга перша Психологічні властивості рас

Розділ I Душа рас

Розділ II Межі мінливості характеру рас

Розділ III Психологічна ієрархія рас

Розділ IV Прогресивна диференціація індивідів і рас

Розділ V Утворення історичних рас

Книга друга Як психологічні риси рас виявляються в різних елементах їхніх цивілізацій

Розділ I Історія народів як наслідок їхнього характеру

Розділ II Різні елементи цивілізації як зовнішній прояв душі народу

Розділ III Як перетворюються установи, релігії і мови

Розділ IV Як перетворюються мистецтва

Книга третя Як змінюються психологічні риси рас

Розділ I Роль ідей в розвитку цивілізацій

Розділ II Роль релігійних вірувань у розвитку цивілізацій

Розділ III Роль видатних людей в розвитку цивілізацій

Книга четверта Розклад характеру рас та їх падіння

Розділ I Як цивілізації меркнуть і гаснуть

Розділ II Загальні висновки

Вступ

Сучасні ідеї рівності й психологічні основи історії

Виникнення і розвиток ідеї рівності. — Спричинені нею наслідки. — Чим же обернулося її застосування. Нинішній її вплив на маси. — Завдання, намічені в цій роботі. — Дослідження головних чинників загальної еволюції народів. Чи виникає ця еволюція з установ? — Чи не містять в собі елементи кожної цивілізації — установи, мистецтва, вірування тощо — відомих психологічних основ, властивих кожному народу зокрема? — Значення випадку в історії і незмінні закони. — Труднощі зміни спадкових ідей в даному суб'єкті.

Ідеї, правлячі установами народів, проходять дуже довгу еволюцію. Утворюючись дуже повільно, вони разом з тим дуже повільно зникають. Ставши для освічених голів очевидними помилками, вони ще дуже довго залишаються незаперечними істинами для натовпу і продовжують впливати на темні народні маси. Якщо важко навіяти нову ідею, то ще важче знищити стару. Людство постійно і відчайдушно чіпляється за мертві ідеї і мертвих богів.

Уже майже півтора століття пройшло з того часу, як поети і філософи, вкрай неосвічені щодо первісної історії людини, різноманітності її душевної організації і законів спадковості, кинули в світ ідею рівності людей і рас.

Ця ідея, дуже зваблива для мас, незабаром міцно закріпилася в їх душі і не забарилася принести свої

плоди. Вона вразила основи старих спільнот, породила одну з найстрашніших революцій і кинула західний світ в цілу низку сильних конвульсій, яким неможливо передбачити кінця.

Без сумніву, деякі з нерівностей, які розділяють індивідуумів і раси, були занадто очевидними для того, щоб доводилося серйозно їх оскаржувати; але люди легко втішалися тим, що ці нерівності — тільки наслідки відмінностей у вихованні, що всі люди народжуються однаково розумними і добрими і що одні тільки установи могли їх розбестити. Засіб проти цього був дуже простим: перебудувати установи і дати всім людям однакове виховання. Таким чином, установи та просвітництво стали великою панацеєю сучасних демократій, засобом для виправлення нерівностей, образливих для великих принципів, які є єдиними божествами сучасності.

Втім, новітні успіхи науки з'ясували всю безплідність егалітарних теорій і довели, що розумова безодня, створена минулим між людьми і расами, може бути заповнена тільки дуже повільними спадковими накопиченнями. Сучасна психологія разом з суворими уроками досвіду показала, що виховання і установи, пристосовані до відомих осіб і до відомих народів, можуть бути дуже шкідливими для інших. Але не у владі філософів після переконання у їх помилковості вилучити з обігу ідеї, пущені ними в світ. Наче ріка, яка вийшла з берегів і яку не здатна утримати ніяка гребля, ідея продовжує свій спустошливий, величний і страшний потік.

І дивіться, яка непереможна сила ідеї! Немає жодного психолога, жодної скільки-небудь освіченої державної людини, і особливо — жодного мандрівника, який би не знав, наскільки хибно химерним є поняття про рівність людей, що перевернуло світ, викликало в Європі гігантську революцію і кинуло Америку в криваву

війну за відділення Південних Штатів від Північноамериканського Союзу; ніхто не має морального права ігнорувати те, наскільки наші установи і виховання згубні для нижчих народів; і за всім тим не знайдеться жодної людини — принаймні у Франції, — яка б, досягнувши влади, могла б опиратися громадській думці і не вимагати цього виховання і виконання цих установ від туземців наших колоній. Застосування системи, виведеної з наших ідей рівності, розоряє метрополію і поступово призводить всі наші колонії в стан плачевного занепаду; але принципи, з яких система походить, ще не похитнулися.

Будучи, втім, далекою від занепаду, ідея рівності продовжує ще рости. В ім'я цієї рівності соціалізм, який, мабуть, має незабаром поневолити більшість народів Заходу, домагається забезпечення їхнього щастя. В його ім'я сучасна жінка вимагає для себе однакових прав і однакового виховання з чоловіком.

Про політичні та соціальні перевороти, вироблені цими принципами рівності, і про ті набагато важливіші, які їм судилося ще породити, маси анітрохи не дбають, а політичне життя державних людей занадто коротке для того, щоб вони про це більше турбувалися. Втім, верховний володар сучасності — громадська думка, і було б абсолютно неможливо не слідувати за ним.

Для оцінки соціальної важливості якої-небудь ідеї немає більш вірного мірила, ніж та влада, яку вона має над умами. Частка істини або брехні, яка в ній є, може являти інтерес тільки з філософської точки зору. Коли справжня або помилкова ідея перейшла у мас в почуття, то повинні поступово проявлятися всі наслідки, які з неї випливають.

Отже, за допомогою освіти і установ потрібно приступити до здійснення сучасної мрії про рівність. З їх допомогою ми намагаємося, виправляючи несправедливі закони природи, відлити в одну форму

мізки негрів з Мартініки, Гваделупи і Сенегалу, мізки арабів з Алжиру і, нарешті, мізки азіатів. Звичайно, це — абсолютно нездійсненна химера, але хіба не постійна гонитва за химерами становила досі головне заняття людства? Сучасна людина не може ухилитися від закону, якому підпорядковувалися його предки.

Я в іншому місці показав плачевні результати, яких досягли європейським вихованням і установами серед нижчих народів. Так само я виклав результати сучасної освіти жінок і не маю наміру тут повертатися до старого. Питання, які нам належить вивчити в цій роботі, матимуть більш загальний характер.

Залишаючи осторонь подробиці або звертаючись до них лише тому, що вони виявляться необхідними для доведення викладених принципів, я досліджую утворення і душевний лад історичних рас, тобто штучних рас, утворених в історичні часи випадковостями завоювань, імміграцій і політичних змін, і постараюся довести, що з цього душевного ладу випливає їх історія. Я встановлю ступінь міцності і мінливості характерів рас і спробую також дізнатися, чи прямують індивідууми і народи до рівності або, навпаки, прагнуть якомога більше відрізнятися один від одного. Довівши, що елементи, з яких утворюється цивілізація (мистецтво, установи, вірування), складають безпосередні продукти расової душі і тому не можуть переходити від одного народу до іншого, я визначу ті непереборні сили, від дії яких цивілізації починають меркнути і потім згасають. Ось питання, які мені вже доводилося не раз обговорювати в моїх працях про цивілізації Сходу. На цей маленький том слід дивитися лише як на короткий їх синтез.

Найбільш яскраве враження, винесене мною з тривалих подорожей різними країнами, — це те, що кожен народ має душевний лад настільки стійкий, як і його анатомічні особливості, і саме від нього і походять

його почуття, його думки, його установи, його вірування і його мистецтва. Токвіль та інші знамениті мислителі думали знайти в установах народів причину їх розвитку. Я ж переконаний в іншому і сподіваюся довести, беручи приклади якраз з тих країн, які вивчав Токвіль, що установи мають на розвиток цивілізацій вкрай малий вплив. Вони найчастіше є наслідками, але дуже рідко бувають причинами.

Без сумніву, історія народів визначається дуже різними факторами. Вона сповнена особливими подіями, випадковостями, які були, але могли і не бути. Однак поряд з цими випадковостями, з цими побічними обставинами існують великі незмінні закони, які керують загальним рухом кожної цивілізації. Ці незмінні, найзагальніші і найосновніші закони впливають з душевного ладу рас. Життя народу, його установи, його вірування і мистецтва — лише видимі продукти його невидимої душі. Для того, щоб який-небудь народ перетворив свої установи, свої вірування і своє мистецтво, він повинен спочатку переробити свою душу; для того щоб він міг передати іншому свою цивілізацію, потрібно, щоб він був спроможний передати йому також свою душу. Без сумніву, не те нам говорить історія; але ми легко доведемо, що, записуючи протилежні твердження, вона вводить себе в оману порожньою видимістю.

Мені довелося одного разу викласти перед великим конгресом деякі з ідей, які розвиваються в цій праці.

На зборах було всілякого видатного люду: міністри, губернатори колоній, адмірали, професори, науковці, які належали до цвіту різних націй. Я розраховував зустріти в подібному зібранні деяку одностудність щодо основних питань. Однак її зовсім не було. Висловлені думки виявилися абсолютно не залежними від ступеня культурності тих, хто їх висловлював.

Передавало ці погляди, головним чином, те, що становило спадкові почуття різних рас, до яких належали члени названого конгресу. Ніколи мені не було так ясно, що люди кожної раси мають, незважаючи на різницю їх соціального стану, не зруйновний запас ідей, традицій, почуттів, способів мислення, що складає несвідомий спадок їхніх предків, проти якого всякі аргументи абсолютно безсилі.

Насправді, думка людей перетворюється не впливом розуму. Ідеї починають впливати тільки тоді, коли вони після дуже повільної переробки перетворилися на почуття і проникли, відповідно, в темну сферу несвідомого, де виробляються наші думки. Для навіювання ідей книги мають не більшу силу, ніж слово. Так само не з метою переконувати, але частіше за все з метою розважитися, філософи витрачають свій час на писання. Лиш тільки людина виходить зі звичайного кола ідей середовища, в якому їй доводиться жити, вона повинна заздалегідь відмовитися від будь-якого впливу і задовольнятися вузьким колом читачів, які самостійно дійшли до ідей, аналогічних тим, які вона захищає.

Одні тільки віруючі апостоли можуть змусити себе слухати, плисти проти течії, змінювати ідеал цілого покоління, але це найчастіше завдяки вузькості їх думки і певній дозі фанатизму, в чому їм не можна заздрити.

Втім, не писанням книг вони допомагають перемогти якомусь віруванню. Вони довго сплять в землі, перш ніж заманеться літераторам, зайнятим фабрикацією легенд про них, змусити їх говорити.

Книга перша

Психологічні властивості рас

Розділ I

Душа рас

Як натуралісти класифікують види. — Застосування до людини їх методів. — Слабка сторона сучасних класифікацій людських рас. — Підстави психологічної класифікації. — Середні типи рас. — До якої міри дозволяє їх встановити спостереження. — Психологічні чинники, які визначають середній тип раси. — Вплив предків і безпосередніх батьків. — Загальне психологічне надбання, яким володіють всі індивідууми відомої раси. — Величезний вплив померлих поколінь на сучасні. — Математичні основи цього впливу. — Як колективна душа поширюється від сім'ї на село, місто, провінцію. — Переваги і небезпеки, які випливають з утворення міста як відокремленого цілого. — Обставини, за яких утворення колективної душі неможливе. — Приклад Італії. — Як природні раси поступилися місцем історичним расам.

Натуралісти засновують свою класифікацію видів на присутності певних анатомічних особливостей, відтворюваних спадковістю з правильністю і постійністю. Ми тепер знаємо, що ці особливості змінюються спадковим накопиченням непомітних змін; але якщо розглядати тільки короткий період історичних часів, то можна сказати, що види незмінні.

При застосуванні до людини методи класифікації натуралістів дали можливість встановити відоме число зовсім відмінних типів. Ґрунтуючись на суто анатомічних ознаках, таких як колір шкіри, форма і ємність черепа, стало можливим встановити, що людський рід складається з багатьох абсолютно відмінних видів і,

ймовірно, дуже різного походження. Для вчених, які відносяться з благоговінням до міфологічних традицій, ці види є не більше ніж раси. Але, як ґрунтовно хтось сказав, «якби негр і кавказець були равликами, то всі зоологи одноголосно стверджували б, що вони становлять різні види, які ніколи не могли походити від однієї і тієї ж пари, від якої вони поступово віддалялися».

Ці анатомічні особливості, принаймні, ті з них, які мають відношення до нашого аналізу, допускають тільки загальні, дуже грубі поділи. Їх відмінності з'являються тільки у людських видів, абсолютно відмінних один від одного, наприклад у білих, негрів і жовтих. Але народи, дуже схожі за своїм зовнішнім виглядом, можуть сильно відрізнитися своїми способами відчувати, діяти і, отже, своїми цивілізаціями, своїми віруваннями, своїми мистецтвами. Чи можливо поєднати в одну групу іспанця, англійця та араба?

Чи не очевидними є існуючі між ними психічні відмінності, і чи не прочитуються вони на кожній сторінці їхньої історії?

За браком анатомічних особливостей хотіли спертися для класифікації відомих народів на різні елементи, такі як мови, вірування і політичні установи; але подібні класифікації не витримують серйозної критики. Принагідно ми покажемо, що багато народів зуміли асимілюватися, змінивши чужі мови, вірування і установи настільки, щоб вони могли узгоджуватися з їх душевним складом.

Підстави для класифікації, яких не можуть дати анатомія, мови, середовище, політичні угруповання, даються нам психологією. Остання показує, що позаду установ, мистецтв, вірувань, політичних переворотів кожного народу знаходяться відомі моральні та інтелектуальні особливості, з яких випливає його

еволюція. Ці особливості в своїй сукупності й утворюють те, що можна назвати душею раси.

Кожна раса має таку ж стійку психічну організацію, як її анатомічна організація. Те, що перша знаходиться в залежності від будови мозку, в цьому важко сумніватися. Проте оскільки наука ще недостатньо пішла вперед, щоб показати нам деталі його механізму, то ми не можемо брати його за основу. Втім, ближче знайомство з ним анітрохи не може змінити опису психічної організації, яка з нього впливає і яку відкриває нам спостереження.

Моральні й інтелектуальні особливості, сукупність яких виражає душу народу, являють собою синтез всього його минулого, спадок всіх його предків і спонукальні причини його поведінки. В окремих індивідуумів тієї самої раси вони здаються настільки ж мінливими, як риси обличчя; але спостереження показує, що більшість індивідуумів цієї раси завжди має певну кількість загальних психологічних особливостей, так само міцних, як анатомічні ознаки, за якими класифікуються види. Як і ці останні, психологічні особливості відтворюються спадковістю з правильністю і постійністю.

Цей агрегат загальних психологічних особливостей становить те, що обґрунтовано називають національним характером. Їх сукупність утворює середній тип, що дає можливість визначити народ. Тисяча французів, тисяча англійців, тисяча китайців, взятих випадково, звичайно, повинні відрізнятися один від одного; проте вони володіють через спадковість їхньої раси загальними властивостями, на підставі яких можна відтворити ідеальний тип француза, англійця, китайця, аналогічний ідеальному типу, який уявляє собі натураліст, коли він в загальному описує собаку або коня. У додатку до зібрання різновидів собак чи коней подібний опис може